

3.2 Світосприйняття дітей 5-6 років: теоретичне та практичне вивчення

Сучасне реформування змісту дошкільної освіти України та гуманізація її цілей сприяє реалізації компетентнісної парадигми, яка орієнтує педагогів на впровадження у педагогічну практику цілісного підходу до розвитку дитини. Держава повинна створювати умови для виховання життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої особистості, формування у дітей сучасного світогляду, розвитку творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації.

Починати це робити слід з дошкільного дитинства, оскільки саме в цей віковий період з'являються такі важливі новоутворення як виникнення першого схематичного абрису цілісного дитячого світогляду, розвиток довільної поведінки та особистої свідомості, з'являється здатність до світосприйняття.

Як зазначено в Програмі розвитку дитини від народження до шести років «Я у Світі» у старшому дошкільному віці формується первинний фрагментарний світогляд, супідрядність мотивів, дитина добре орієнтується в тому, що таке «добре» і «погано». Дитина стає наполегливішою у досягненні мети, вправною у подоланні труднощів, починає усвідомлювати своє місце у системі стосунків з дорослими. Формується система ціннісних орієнтацій, найпростіші цілі, плани, наміри, мрії. Стає зрозумілим, які з життєвих тенденцій домінують у дитини – орієнтація на довкілля, на зовнішнє життя, чи на «Я», на свій внутрішній світ, на мотив досягнення успіху чи на уникнення невдач, на прагнення реалізувати свої здібності, активно заявити про себе світу, чи залишитися в тіні [203].

Перші сприймання, трактування оточуючої дійсності, світу, як зазначає І. Біла, починаються із вражень, які дитина отримує від спілкування з дорослими в довколишньому середовищі. Малюк стає тим, до чого звикає, у чому зростає, з чим зживається, до чого у нього формується інтерес та прихильність. Поступово у дитини формується своє, власне світосприйняття, а потім світобачення, яке дозволяє бачити світ, відкривати свої, невидимі іншим точки, кути, площини зору, будувати образи, візуальні конструкції, обирати серед них

пріоритетні, що в кінцевому результаті визначають світобачення, світогляд, життєвий шлях. У кожної дитини вибудовується своя власна «призма» світосприйняття, яка відповідає соціальному буттю, життю, яке проживає малюк як у дошкільному закладі, так і у сімейному колі [185]. Чим більш емоційніше, яскравіше буде входження дитини у систему взаємовідносин з оточуючою дійсністю, тим продуктивніше буде здійснюватися процес формування світосприйняття дитини 5-6 років.

3.2.1 Теоретичне висвітлення досліджуваної проблеми

Світосприйняття є особистісним феноменом, складовою частиною дитячого світогляду. С. Тарасов, визначає дитяче світосприйняття як цілісність щодо стійких схем, способів поведінки, відчуття, мислення, бачення навколишнього світу, властивих окремій дитині, етнокультурним і соціокультурним групам. У дитячому світосприйнятті знаходять відображення специфічні для певного культурного або соціального середовища «механізми» соціалізації, що виражаються в переважному для тієї чи іншої групи способі сприйняття світу [199]. Баєва розглядає світосприйняття як багаторівневу структуру, що відображає індивідуальне й соціально-типологічне у зовнішньому й внутрішньому світі особистості [183].

Особливості дитячого світосприйняття знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених: І. Беха, Л. Бутенко, І. Зазюна, В. Сухомлинського (формування оцінно-ціннісних знань як способу вираження дитячого світосприйняття), Н. Гавриш, О. Кононко, І. Куліковської, В. Русевич (світоглядні уявлення як базові знання дитини про світ, про себе, про закони взаємодії у соціумі), О. Кононко, В. Луценко, С. Нечай, З. Плохій, О. Сидельникової, В. Старченко, О. Терещенко, Л. Шелестової, Л. Якименко (особливості формування цілісного світобачення у старших дошкільників як основи для дитячого світосприйняття), І. Білої, Г. Бурменської, О. Нефедової, Л. Шелестової, Н. Шишлянникової, Т. Шмельової (формування світосприйняття у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку), О. Великої, Н. Гавриш, І. Кіндрат, І. Лащонової, І. Підгородецької (формування світогляду

дошкільників як основи для світосприйняття дитини засобами художнього слова) та інші.

Формування уявлень про навколишній світ розпочинається у ранньому онтогенезі, що пов'язано із прагненням дитини до узагальнення індивідуального досвіду і прагненням виразити цей досвід у вигляді загальних закономірностей [193].

Дитина пізнає світ за допомогою власної пізнавальної діяльності, яка складається з пізнавальних психічних процесів (відчуття, сприймання, уваги, пам'яті, уяви, мислення і мовлення). Ці процеси визначають сприйняття і пізнання світу, формування у свідомості дитини її моделі. Пізнання світу (відображення реальності) у свідомості людини відбувається на чуттєвому та абстрактному рівнях. Пізнання об'єктів навколишньої дійсності на чуттєвому рівні здійснюється за допомогою органів чуття (зору, слуху, нюху, тактильного та смакового аналізаторів) і відображаються у мозку, тобто проходять пізнавальні психічні процеси відчуття та сприймання. Пізнавальна діяльність неможлива без емоційних і вольових зусиль особистості, які є спонукають до її активних дій [192]. З огляду на вище зазначене зрозуміло, що формування світосприйняття дітей досліджуваного віку обумовлюється особливостями протікання у них пізнавальних процесів.

У основі цілісної картини світу та світосприйняття закладені процеси *сприйняття, пізнання та відображення* у різних видах і продуктах діяльності [191].

Психологи розглядають *сприйняття* як цілісне відображення предметів та явищ під час їхнього безпосереднього впливу на органи чуттів. Надалі цими образами оперують увага, пам'ять, мислення, емоції, почуття. Сприйняття, є чуттєвим відображенням об'єктивної реальності, яка існує незалежно від свідомості, на основі впливу її на органи чуттів. У сприйманні дитині даний світ людей, речей, явищ, наповнених певним значенням і включених у багатоманітність відношень, які створюють осмислені ситуації, свідками й учасниками яких є сама дитина. Але, крім відчуттів, сприйняття містить досвід

дитини у вигляді уявлень та знань. Будь-яке сприйняття є залежним від попереднього досвіду дошкільника [186]. Процес сприймання старшими дошкільниками оточуючої дійсності, як зазначає О. Кононко, по-перше, є осмисленим, оскільки передбачає необхідність прийняття рішення, здатність сконцентрувати увагу на чомусь, поспостерігати за ним, проаналізувати його особливості, дослухатись та усвідомити комплекс одержаних відчуттів; по-друге, він завершується означенням за допомогою мовлення своїх вражень [191].

З філософської точки зору *пізнання* - це процес творчої діяльності дитини по освоєнню дійсності, що формує знання про неї (включаючи і знання про саму людину), на основі яких виникають цілі і мотиви людських дій [197]. Мотиви та спонукальні чинники дитячого пізнання визначаються частково допитливістю старшого дошкільника, яка є невід'ємною якістю кожної особистості, та внутрішніми потребами розвитку пізнання. Однак головною рушійною силою пізнання є суспільно-історична практика, в сфері якої формуються запити на знання, інституційні та організаційні передумови, матеріальні та духовні ресурси пізнання, які дитина накопичує під час власного освоєння дійсності й переймає як культурно-історичний досвід поколінь [186].

Відображення як філософська категорія характеризує здатність матеріальних об'єктів у процесі взаємодії з іншими об'єктами відтворювати у своїх структурах деякі особливості і риси явищ, які впливають на них [197]. Компонентами процесу відображення може бути взаємодія дитини та досліджуваного нею об'єкта, а його результат виявляється в тому як дитина сприймає, бачить, розуміє довколишній світ та виражає це у своїх іграх, малюнках, спілкуванню з іншими людьми.

Світосприйняття дитини 5-6 років є певним ключем для формування досвіду пізнання, образів світу, наочних уявлень дитини про світ в його єдності з Космосом, Всесвітом, Землею, і визначення свого місця в ньому. Це відчуття єдності світу, розуміння зв'язків і залежностей в ньому і вироблення загальних уявлень про закони його розвитку. Світосприйняття допомагає у формуванні світогляду і в той же час саме від нього залежне. Проявляється воно через

ставлення дитини до дійсності - його думки, почуття і вчинки.

Дошкільне дитинство саме той період, коли відбувається тісна взаємодія та взаємопроникнення простору світу дитини та дорослого світу. Дитина специфічними для її віку способами пізнає оточуючий світ, починає моделювати власну поведінку відповідно до еталонів поведінки дорослих, створювати власний світ секретів, загадок, інтерпретацій навколишньої дійсності. Таке сприйняття дитиною світу складається завдяки взаємодії з природою та іншими людьми. Творячи власний світ, дитина формує свій індивідуальний і неповторний образ світу. У цей період дитина готова пізнавати світ. Відсутність стереотипів, інформаційна чистота, дитяча уява і безпосередність дозволяють дитині створити власне відчуття реального світу [196].

3.2.2 Практичне вивчення рівнів сформованості світосприйняття у дітей 5-6 років

Вивчення особливостей світосприйняття дітей 5-6 років обумовлено програмою експериментального дослідження і спрямоване на з'ясування конкретних фактів та закономірностей. До комплексу діагностичних методів входили: *діагностичні методики, спостереження, бесіди, анкетування, аналіз планів роботи педагогів.*

Об'єктами дослідницької уваги були дошкільники, вихователі закладів дошкільної освіти, батьки досліджуваних. У процесі експериментальної роботи забезпечувалося тісне співробітництво з усіма учасниками педагогічного експерименту.

Беручи за основу теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, ми виходили з розуміння, що структура світосприйняття дитини 5-6 років представлена в єдності трьох **компонентів**: **когнітивного** (сукупність знань та уявлень про світ, здобутих на основі індивідуального життєвого досвіду та виражених в ціннісних орієнтаціях особистості); **емоційно-ціннісного** (ставлення до оточуючої дійсності та до самої себе внаслідок усвідомлення власних переживань щодо об'єктів, які сприймає дитина) та **поведінкового** (безпосередня можливість здійснення діалогічної взаємодії з оточуючим світом

на засадах гуманізму). Рівень сформованості світосприйняття дитини залежить від ступеня сформованості кожного з компонентів.

Для отримання найбільш об'єктивних даних про **когнітивний компонент** ми використовували такі методи: бесіду для дітей п'яти — шести років та графічний тест «Картина світу» (О. Романової та О. Потьомкіної), який було адаптовано під завдання нашого дослідження.

Основним методом визначення міри сформованості світосприйняття дітей 5-6 років слугувала *бесіда*. Аналіз відповідей дітей на запитання першої бесіди дозволив визначити недостатність знань та уявлень дітей про оточуючий світ. Так, на запитання що таке Всесвіт 51% ЕГ та 54% КГ дали відповідь, що це планета, відповіді дітей засвідчують розуміння та усвідомлення ними змісту поняття «Всесвіт», хоча були й такі відповіді: *наша країна, Україна, наше місто, природа*, відповіді дітей підтверджують їхні знання про Всесвіт. Визначаючи значення природи, діти зазначали, що природа необхідна для того, *щоб дихати свіжим повітрям, щоб не задихнутися, щоб було красиво, любитися, гуляти, їсти, відпочивати*. У своїй більшості 45% ЕГ та 47% КГ дітей визначили основними призначенням природи надавати людям кисень для їх життєдіяльності. Їхні пояснення свідчили про викривлене розуміння даного поняття та потребу у допомозі дорослого щодо визначення важливості природи у житті людей. Після уточнюючих питань вони правильно говорили про важливість природного довкілля, наводили приклади з власного життя.

З метою поглиблення даних щодо знань дошкільників про емоційно-ціннісне ставлення до довколишнього світу було використано другу бесіду. На запитання Що приносить тобі більше задоволення? Із запропонованого переліку діти більшу перевагу віддали слуханню казок та розгляданню малюнків, тобто дані форми роботи з дітьми будуть більшою мірою сприяти формуванню дитячого світосприйняття, адже за допомогою дитячої літератури можна збагатити світогляд дитини. На запитання: «Як ти виражаєш своє задоволення після цікавих екскурсій, прогулянок?» 45 % ЕГ та 47% КГ дітей дали відповідь, що розповідають рідним, друзям, одноліткам про те, як їм сподобалося та як

гарно вони провели час, дізналися багато чого нового. У 25 % ЕГ та 26% КГ дітей відповіддю на дане запитання була: посміхаюся та радію. Тобто, дітям подобається емоційно виражати своє задоволення від процесу сприйняття та взаємодії з оточуючим світом та вони знають про емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів та явищ довколишньої дійсності.

Третя бесіда була спрямована на виявлення уявлень та знань дітей про характер взаємодії з оточуючим світом. На запитання чи потрібно підклеювати порвані книжки та ремонтувати поломані іграшки? 60% ЕГ та 61% КГ респондентів відповіли ствердно, 36% ЕГ та 38% КГ дали відповідь – інколи. У загальному 40% ЕГ та 38% КГ дошкільників вважають, що потрібно проявляти турботу до своїх іграшок, предметів побуту. На запитання Чи подобається тобі грати в ігри на свіжому повітрі та проводити різні досліди? 36% ЕГ та 36% КГ відповіли, що подобається, проте лише 17 ЕГ та 18% КГ дітей сказали, що вигадують їх самостійно. Тобто, у більшості дітей присутні загальні знання про правила та норми поведінки в оточуючому світі.

Для визначення рівня сформованості світосприйняття у дітей 5-6 років нами був використаний також *графічний тест Картина світу* (О. Романова, О. Потьомкіна). Так, у своїй більшості старші дошкільники зображували предмети та явища природного світу з поєднанням сфери буття людина та суспільство, меншою мірою звертаючи увагу на культуру. Даний графічний тест показав загальну обізнаність дітей 5-6 років з оточуючою дійсністю, проте, більшою мірою дані знання полягають лише на явленнях про світ як природне явище.

Міра впорядкованості зображених об'єктів та явищ довколишнього світу була на середньому рівні, тобто частково впорядковані - 57% ЕГ та 55% КГ, добре впорядковані 18% ЕГ та 21% КГ та у 25% ЕГ та 24% КГ малюнків дітей – хаотично впорядковані зображені предмети та об'єкти.

Дослідження **емоційно-ціннісного компоненту** передбачало використання ігрової діагностичної методики «Я і Світ» (І. Карабаєва) та методики «Круг» (Л. Шелестова).

Основним методом визначення емоційно-ціннісного ставлення дитини до оточуючого світу була ігрова діагностична методика *«Я і Світ»* (І.Карабаєва). Отримані результати щодо першого блоку завдань, показали, що 80% опитаних дітей знають, які малюнки відображають позитивні дії, а які негативні та 40% з вище зазначених дошкільників цілком влучно пояснюють свою відповідь.

Аналіз відповідей дітей за малюнками другого блоку сфери «Суспільство» показав вияв позитивного емоційно-ціннісного ставлення дітей лише до деяких малюнків. Так на запитання «Чи правильно чинять діти на малюнках?» (діти з мамою накривають на стіл, хлопчик мие посуд) 62% дітей відповіли: «Правильно», проте 38 % дошкільників не погодилися з діями дітей на малюнку, пояснюючи це тим, що «Накривати на стіл не можна, бо можна щось розбити», «Накривати на стіл можуть тільки дівчата і мити посуд теж». Це говорить про те, що діти несвідомо відображали позицію одного із батьків, озвучену без пояснень дітям. Адекватні відповіді прозвучали лише після того, як дошкільникам пояснили, що потрібно допомагати рідним та тим хто потребує допомоги незважаючи на те чи це робота для хлопчиків чи для дівчаток.

Відповіді дітей до третього блоку запитань сфери «Культура (Предметний світ)» були неоднозначними. Так, 60% опитаних схвалювали позитивні дії на малюнках, але 35% дітей не засуджували негативні дії дітей на зображеннях, пояснюючи це тим, що дітям хочеться гратися.

Так у результаті отриманих відповідей до четвертого блоку завдань, можна стверджувати, що більшість опитаних – 73% цінують оточуючу природу та бережуть її, висловлюючи негативні емоції, коли хтось завдає школи природному світу. Але 21% дітей не проявили емоційних реакцій, були індиферентними по відношенню до шкідливих дій зображених на малюнках, 6% дітей схвалювали те, що хлопчик ламав дерево на малюнку, пояснивши це тим, що «Це така гра з палицями», «Гілки потрібні для халабуду» та позитивно відреагували на те, що дівчинка ловила метеликів, відповівши «І я так хочу», «У мого друга є колекція метеликів, це гарно». Тобто, дітям потрібно більш детально пояснювати, показувати на прикладі правильне ставлення до

оточуючого світу, з метою повноцінного світосприйняття дошкільниками оточуючого буття.

За результатами методики «Круг» (Л. Шелестова) старші дошкільники віддають перевагу природі як одній із сфер буття людини, при цьому ставлячи на другий план предметний світ із сфери культура, що пояснюється віковими особливостями дітей, адже для 5-6 річної дитини предметний світ складає найближче оточуюче середовище дошкільника. Дещо менше відсоткове співвідношення має сфера власне «Я», що свідчить про важливість для дітей власного здоров'я, цінності життя. На останнє місце віднесли старші дошкільники сферу суспільство.

У результаті проведених методик, можна зробити узагальнення, що на світосприйняття та ставлення дітей до світу загалом значний вплив має їх соціальне оточення, в тому числі: родинне виховання, виховне середовище ЗДО, середовище друзів, однолітків, вулиці, тощо. Величезне значення має і рівень освіченості дорослих оточуючих, їх моральної вихованості, толерантності, прагнення бути в гармонії зі світом теж особливо позначається на сприйнятті дітей довколишнього світу.

Для дослідження *поведінкового компоненту* використовувався метод спостереження, який було використано з метою визначення характеру взаємодії старших дошкільників зі світом. У результаті якого було виявлено, що діти переносять власні знання про оточуючий світ на практику, проте не завжди доречно їх застосовуючи. Так у результаті спостереження були отримані наступні результати: у 80% дітей сформована потреба у сприйнятті оточуючого світу, яка проявляється у бажанні дітей знати про довколишній світ та вміти з ним взаємодіяти, але для цього дошкільники повинні отримувати більше інформації від дорослих: батьків, педагогів; у 22% дітей теоретичні знання про поведінку в оточуючому світі не відповідають практичним діям, діти забувають як правильно поводитися у природі, ігнорують загально-прийняті норми; 64% дітей копіюють поведінку дорослих під час власних дій у природі, під час гри, більшою мірою у тих видах діяльності де є менший прояв контролю з боку

педагога; у 20% дітей рівень емоційно-ціннісного ставлення до оточуючого світу є низьким, ці діти об'єкти живої та неживої природи сприймають як певний засіб гри.

Проаналізовані й узагальнені дані констатувального етапу експерименту дозволили визначити рівні сформованості світосприйняття у дітей 5-6 років, базуючись на охарактеризованих вище критеріях, показниках та компонентах.

Аналіз результатів бесід, проєктивних методик та спостережень дозволив отримати значний обсяг емпіричного матеріалу. Орієнтуючись на визначені вище компоненти та показники, враховуючи інтенсивність, модальність, стабільність їх прояву, збалансованість знань, ставлення та поведінки, було визначено чотири рівні сформованості світосприйняття у дітей 5-6 років. Якісно-кількісну характеристику досліджуваних подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Якісно-кількісна характеристика досліджуваних за рівнями сформованості світосприйняття

Рівень	Характеристика особливостей	Кількість дошкільників (у %)	
		ЕГ	КГ
Високий рівень	Дошкільник має повноцінні відповідно до власного віку знання та уявлення про оточуючий світ в його цілісності, визначає свою причетність до нього та власне місце в довколишньому світі; здатний аналізувати та об'єктивно оцінювати оточуюче середовище та події, що відбуваються в ньому, їх вплив на себе та діяльність; цінує власні можливості, знання, використовує раніше набутий досвід у нових ситуаціях; добре розрізняє що таке «добре» і «погано», здатний доцільно регулювати свою поведінку, вміє приймати адекватні рішення. Проявляє інтерес до пізнання довколишнього середовища та турботливе, гуманне ставлення до оточуючої дійсності. Знання про взаємодію з оточуючим світом збалансовані з емоційно-ціннім ставленням та поведінкою дитини в ньому.	13	14

Продовження таблиці 1

Достатній рівень	Дошкільник має загальні знання про оточуючий світ в його цілісності, визначає свою причетність до нього та власне місце в довколишньому світі; здатний аналізувати та не завжди об'єктивно оцінювати оточуюче середовище та події, що відбуваються в ньому, їх вплив на себе та діяльність; частково використовує раніше набутий життєвий досвід у нових ситуаціях; розрізняє що таке «добре» і «погано», намагається приймати адекватні рішення відповідно до ситуації. Проявляє інтерес до пізнання довколишнього середовища та часто турботливе, гуманне ставлення до оточуючої дійсності. Знання про взаємодію з оточуючим світом частково збалансовані з емоційно-ціннім ставленням та поведінкою дитини в ньому.	25	26
Середній рівень	Дошкільник має поверхові знання про оточуючий світ та власне місце в ньому; рідко об'єктивно аналізує та оцінює оточуюче середовище і події, що відбуваються в ньому, їх вплив на себе та діяльність; рідко використовує раніше набутий досвід у нових ситуаціях; розрізняє що таке «добре» і «погано», не завжди здатний регулювати свою поведінку. Майже не проявляє інтерес до пізнання довколишнього середовища турботливе, гуманне ставлення до оточуючої дійсності виражає досить рідко, зазвичай проявляючи байдужість та інертність у поведінці. Має місце дисбаланс знань, ставлення та поведінки зі знаннями дитини.	34	33
Низький рівень	Дитина володіє схематичними, клаптевими уявленнями про оточуючий світ та власне місце в ньому, практично не використовує набуті знання у нових ситуаціях та умовах, низької думки про свої можливості. Невпевнений у собі, не проявляє інтересу до пізнання оточуючого світу та турботливого ставлення до нього. Не здатний впоратись з труднощами, самостійно прийняти адекватні рішення. Існує баланс знань, ставлення та поведінки за негативної модальності та низької інтенсивності.	28	27

Як засвідчують подані у таблиці дані, лише у восьмій частини досліджуваних повною мірою сформовані когнітивний, емоційно-ціннісний й поведінковий компоненти. Прояви знань, ставлень та поведінки були збалансованими, стабільними не залежно від умов, в яких перебувала дитина.

У четвертій частини досліджуваних зафіксовано сформованість когнітивного компонента, частково емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів. Під час різних обставин діти не завжди вміли поєднувати власні знання з емоційно-ціннісним ставленням та поведінкою, тому, прослідковувався частковий баланс у сформованості зазначених компонентів.

Аналіз отриманих даних дозволив виокремити третину дітей у яких когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти сформовані недостатньою мірою, показники проявлялися частково, в залежності від умов, в яких перебувають досліджувані.

У процесі констатувального експерименту виокремлено більше ніж четверту частину досліджуваних, які мають низьку представленість показників,

недостатність сформованості компонентів. Такі діти володіють елементарними знаннями та уявленнями про оточуючий світ та власне місце в ньому, байдуже реагують на довколишнє середовище, не проявляють інтересу до його пізнання та взаємодії.

Отже, лише у восьмій частини (13% ЕГ та 14% КГ) досліджуваних виявився високий рівень сформованості світосприйняття. 62% ЕГ та 60% КГ дошкільників потребують допомоги з боку дорослого у процесі повноцінного сприйняття оточуючого світу. Це засвідчує нагальну потребу у формуванні світосприйняття у дітей 5-6 років.

3.2.3 Педагогічні умови формування світосприйняття у дітей 5-6 років

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту дали підстави оцінити світосприйняття старших дошкільників як таке, що потребує уваги з боку дорослих. З метою оптимізації процесу формування світосприйняття у дітей 5-6 років створювались сприятливі умови як у дошкільних закладах, так і в сім'ї.

Зважаючи на складність процесу світосприйняття дитини, його залежність від багатьох чинників, ми виходили з розуміння, що оптимізувати його не може одна педагогічна умова чи декілька умов, не пов'язаних безпосередньо сутнісними зв'язками. Необхідний був певний комплекс педагогічних умов, в якому кожна попередня готує підґрунтя для наступної. У контексті даного дослідження поняття «педагогічні умови» ми розглядаємо як певні можливості та обставини, сприятливі для ефективного досягнення поставленої мети – формування світосприйняття у дітей 5-6 років. Виходячи з охарактеризованих підходів та орієнтуючись на результати констатувального етапу дослідження й науковий доробок фахівців дошкільної освіти (А. Богуш, Н. Гавриш, І. Кіндрат, О. Кононко, І. Куліковська, Л.Шелестова та ін.), нами було виділено комплекс взаємопов'язаних педагогічних умов, спрямованих на оптимізацію процесу формування світосприйняття у старших дошкільників. Логіка наукового дослідження передбачала необхідність розкриття кожної із нижче запропонованих педагогічних умов.

Перша умова - розширення та поглиблення знань дітей 5-6 років про взаємозв'язки навколишнього світу у процесі різних форм сприйняття дитячої літератури.

Важливу роль у формуванні особистості дитини, у визначенні нею позитивних стратегій життєтворчості, на думку Н. Гавриш, Р. Жуковської, Г. Беленької, відіграє серед інших засобів дитяча література, книга, що уособлює в собі не просто певну культурну спадщину та артефакт народної історії, а символізує художнє слово як надбання дорогоцінної скарбниці українського народу та джерело формування світоглядних уявлень у дітей, починаючи з наймолодшого віку [187].

Ще на ранньому етапі дошкільного віку дитина відкриває для себе світ через твори поетів і письменників, у народному фольклорі та ін. У процесі роботи з дитячою літературою та в повсякденному житті вихователь постійно використовує малі фольклорні жанри: прислів'я, приказки, примовляння, загадки, мирилки, а також фразеологізми, які теж впливають на успішність процесу світосприйняття дитини. Дошкільник матиме змогу виявляти власне емоційно-ціннісне ставлення до об'єктів та явищ навколишньої дійсності [188].

Невичерпним джерелом формування дитячого світосприйняття є казка, завдяки якій у дитини вибудовується певне ставлення до оточуючого світу, формується загальний світогляд, власна картина світу. Казки «поєднують світ дорослий і дитячий, світ реальний і майже ірреальний. Вони легко вписуються і в наші буденні, і у чарівні закони буття». «Казка вводить у світ, де всі ми на рівних, де дійсно друзі і попутчики своїм дітям». Казка, це – «чарівний міст, котрим нам не складно перебратися на сторону дитинства і зрозуміти дитяче мислення і дитячий настрій» [195].

Казки з морально-етичною основою сприяють виробленню у дітей розуміння людських характерів, суспільних відносин, закріплюють у свідомості визначення про те, що таке «добре» і що таке «погано». Переслідуючи соціальне зло, долаючи життєві перешкоди, розвінчуючи сили, спрямовані проти добра та справедливості, казки кличуть до якісного видозмінення світу з допомогою

людяності. В. Сухомлинський стверджував, що казки та оповідання пропонують дитині образи, символи, які їй подобаються, і під час знайомства з ними дитина непомітно для себе засвоює важливу інформацію [198].

Як зазначає І. Кіндрат, ефективним способом розкриття та візуального відображення основних смислів та змістових напрямів художнього тексту є складання інтелектуальних карт за його змістом. Умовою ефективності роботи з літературними творами є забезпечення емоційного проживання дітьми змісту та ідеї твору, а також застосування синтезу різних видів дитячої художньо-естетичної діяльності, багатоканального сприймання тексту, інтеграції видів діяльності дітей [189].

Отже, розширення та поглиблення знань дітей 5-6 років про взаємозв'язки навколишнього світу повинно відбуватися у процесі різних форм сприйняття дитячої літератури, як засобу активного впливу на процес формування дитячого світосприйняття.

Друга умова - надання дітям 5-6 років права шляхом розмірковування на основі змісту текстів дитячої літератури робити свої судження та узагальнення, приймати власні рішення щодо бачення та сприйняття навколишнього світу.

Одним із новоутворень у пізнавальній сфері старшого дошкільника є здатність до розмірковування й умовисновків, яку потрібно підтримувати й розвивати, внаслідок чого дитина буде отримувати емоційне задоволення від власного успіху. Змістовною основою міркування є наявність систематизованих уявлень про об'єкти і явища природи, їхні сутності. У процесі пізнавальної діяльності важливо вчити дитину ставити мету, шукати різні способи її розв'язання, виявляти наполегливість та цілеспрямованість, доводити свою думку та вибудовувати власні судження [191].

Є. Фльорина зазначала, що «літературний твір, пробуджуючи мисленнєвий процес за допомогою слова, тобто відвернення від безпосереднього чуттєвого сприйняття, водночас забезпечує багатство чуттєвого сприйняття, так необхідного для мислення дитини раннього віку...». Автор зазначала, що

«чуттєвий образ», викликаний художнім твором, полегшує розуміння дітьми ідей, робить їх «конкретними і переконливими»; художній твір викликає певні оцінки, учить абстрагуватись. На думку Є. Фльориної, єдність «чуттєвого» і «мисленнєвого» є характерною особливістю сприймання художнього твору. Слухаючи оповідання, казку, дитина дошкільного віку виявляє особливу внутрішню активність, стає немов би співучасником подій, що описуються і сприймаються [201].

Під час обговорення прочитаних торів діти можуть висловити певні власні узагальнення щодо того, що за хороше герої отримують нагороди (приязнь людей, увага і прихильність, дружні взаємини, подяка знедолених, багатство), за погане треба розплачуватися (втрата влади, осуд, сміх людей, перетворення на злих тварин, на камінь). Дошкільники сприймають логічний результат сюжету як живу реальність, здатні порівняти з прикладами власного досвіду і висловити своє ставлення. За допомогою бесіди після прочитаного твору педагог може виявити хто з героїв твору сподобався дітям та чому і, зберігши свіжість вражень від прочитаного, допомогти дітям осмислити твір, дати оцінку та характеристику персонажам залежно від їхніх намірів, вчинків. Глибина осмислення дає змогу дітям визначити, чиї наміри були сплановані раніше і зорієнтовані на добро, чиї на зло, а хто й не мав такого наміру, лише був необачний та недалекоглядний [191].

Тобто казка, як частина дитячої літератури, сприяє активізації мислення дітей. Під її впливом дитина починає бачити навколо себе незвичайні взаємозв'язки між предметами і явищами, досягаючи єдності образів [198]. Дошкільники розмірковуючи вчаться аналізувати, узагальнювати певні події, робити висновки, переносити отримані знання з твору у реальне життя, що допомагає їм приймати рішення у тій чи іншій ситуації, висловлювати власну думку та сприяє формуванню світосприйняття.

Таким чином діти розмірковуючи над змістом твору дитячої літератури роблять власні узагальнення, судження та приймають певні рішення щодо бачення та сприйняття навколишнього світу.

Третя умова - *поетапна перебудова взаємодії педагога з дітьми на засадах особистісно-орієнтованого підходу до формування світосприйняття дітей 5-6 років.*

Відповідно до Базового компоненту дошкільної освіти освітньо-виховна робота у закладі дошкільної освіти має бути організована педагогом таким чином, щоб максимально активізувати діяльність дитини у пізнанні навколишнього світу. Важливим є також впровадження у практику особистісно-орієнтованого підходу, який передбачає визначення базових якостей особистості, розвиток її активності, самостійності, ініціативності та креативності як індикаторів ефективності освітнього процесу [184].

Педагог повинен розуміти, що дитяче світосприйняття має базуватися на єдності чотирьох основних сфер буття людини взаємопов'язаних і взаємозалежних (природи, культури, власного «Я» та суспільства) та відображатися у виборі дошкільника, інтересах, перевагах. Це ставлення може бути конструктивним, таким, що спричиняє доцільну, продуктивну, оптимальну для ситуації поведінку, або деструктивним - гальмує процес гармонійного входження зростаючої особистості у життєвий контекст, раціональне розв'язання проблем [191].

Педагог має виступати для дитини не лише як організатор і керівник діяльності дошкільників, а й як особистість з її світосприйняттям, цінностями, визначеними духовними якостями, які безпосередньо впливають на свідомість, почуття і поведінку дітей. Спілкування з вихователем, як наставником з глибоким життєвим досвідом, дозволяє дошкільнику усвідомити свою особистісну причетність до всього, що відбувається в оточуючій дійсності [194].

О. Кононко зазначає, що кожному педагогові зрозуміло, що дитина дошкільного віку не в змозі пізнавати світ природи, предметів, людей, власного «Я» наодинці з собою. Вона постійно співвідносить своє знання з інформацією, одержаною від інших людей. У дошкільному дитинстві образ світу здебільшого приймається з рук «значущих інших». Спілкування з дорослими, у першу чергу, рідними людьми, задає певну рамку, окреслює межі сприйняття світу. Перед

дошкільником поряд з об'єктивною реальністю виникає суб'єктивна, запропонована батьками, педагогами. Як наголошує вчена, це може бути наближений до реальності варіант, прикрашена або погіршена копія реальності, зумовлена системою цінностей впливових дорослих. Він відіграє важливу роль у становленні світосприйняття та дитячої картини світу [190].

Як наголошує Л. Шелестова, для кращого сприйняття та розуміння світу, пізнавальна діяльність дитини має організовуватись таким чином: процес пізнання має бути значущим як для кожної дитини індивідуально, так і для колективу загалом; кожна дитина повинна мати можливість систематично моделювати, конструювати, експериментувати, здійснювати оцінювання, виконувати творчі завдання тощо. Вихователь має надати можливість кожній дитині тренуватися в уміннях розмірковувати про різні сфери життєдіяльності людини, оформляти свою думку в мовленні, об'єднувати свої міркування в єдине ціле, висувати гіпотези на основі власного досвіду й аргументувати їх [202].

Одним із провідних завдань, яке постає перед вихователем сучасного закладу дошкільної освіти, є формування світосприйняття дітей та загального світогляду, враховуючи особистісно-орієнтований підхід у організації взаємодії педагога з дітьми.

Отже, становлення дитячого світосприйняття є складним та систематизованим процесом, на основі якого у дитини починає формуватися власне ставлення до оточуючого світу. Процес світосприйняття відбувається протягом усього життя дитини, потерпаючи зміни на кожному етапі розвитку, але саме у дошкільному віці формуються перші стійкі відносини дитини з оточуючим світом. Дитяче світосприйняття спрямоване на пізнання предметів та явищ довколишнього світу та є важливою умовою в задоволенні потреби дитини не лише у спілкуванні, а й у пізнанні та діяльності. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту дали підстави оцінити світосприйняття старших дошкільників як таке, що потребує уваги з боку дорослих та визначити відповідні умови щодо підвищення рівня сформованості досліджуваного процесу.

Перспективами подальшого дослідження є впровадження в практику розробленої нами системи формування світосприйняття старших дошкільників. Результати дослідження ляжуть в основу перевірки ефективності проведеного формувального етапу педагогічного експерименту.